

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIY TAFAKKUR VA INNOVATION G'OYALAR

BILISHNING NAZARIY VA AMALIY SHAKLLARI

Erkinov Diyorbek Ismatulla o'g'li

TDTr.U talabasi.

Salimov Baxriddin Lutfullayevich

Ilmiy raxbar.

Annotatsiya. Nazariy darajaning usuli tarixiy va mantiqiylikdir. Tarixiylik usul voqelikni aniq shakllarda butun borlig'i bilan yoritishning zaruratidir. Mantiqiylik esa ob'ektni eng muhimi aloqalarini abstraksiya sistemasida qayta hosil qilish orqali uning mohiyatni ochib berishdir. Bu usul predmetning strukturasini, uning tarixini o'rganish orqali tushunish imkonini beradi. Mantiqiylik tarixiylik bilan dialektik bog'langandir.

Kalit so'zlar: bilish, tarixiy va mantiqiylik, ilmiy tadqiqot, amaliy faoliyat.

Abstract. The method of the theoretical level is historical and logical. Historicity is the necessity of illuminating reality in its entirety in concrete forms. Logicality is the disclosure of the essence of an object by recreating its most important connections in a system of abstraction. This method allows us to understand the structure of the object, its history, through the study of its structure. Logicality is dialectically connected with historicity.

Keywords: knowledge, historical and logicality, scientific research, practical activity.

Demak, bilimning nazariy darajasini usuli: tarixiylik mantiqiylik mavhumligidan aniqlikka sistemali, strukturali yondoshishdir. Har ikki darajaning umumiy usuli: analiz va sintez, induksiya va deduksiya, analogiya va matematikallashtirish. Bu usullar har ikki bilim darajalarini vujudga kelishi va rivojlanishini ifodalaydi. Bu usullar empirik yoki nazariy bilimlarni rivojlantirishning muayyan tipidir. Mazkur usullar yordami bilan yangi bilim hosil qilinadi yoki mavjud bilim yangi mazmun bilan boyitiladi.

Bilishda empirik va nazariy darajalar ilmiy tadqiqotning turli usuli hisoblanadi. Bilishning hissiy xususiyati sezgi, idrok va tasavvur formalaridan iborat in'ikos formasi bo'lsa, empirik darajasi eksperiment o'tkazish asosida yangi faktlarni sistemalashtirish bilan bog'liq bo'lgan bilishning faoliyati hisoblanadi. Bu daraja nazariya bilan bog'liqdir.

Bilimlarimizning haqiqiy ekanligini isbotlashning birdan – bir o'lchovi kishilarning moddiy ishlab chiqarish jarayoni bilan bog'liq bo'lgan **amaliy faoliyatdir**. Ilmiy bilishning kelib chiqishi va rivojlanishi bilan ilmiy tadqiqotning yangi usullari, tafakkur uslubi va unga xos til vujudga keladi. Bilish jarayoni ziddiyatli jarayondir. Hamma vaqt eskirib borayotgan bilim yangisini keltirib chiqaradi, degan edik. Bu ikki tomon orasidagi ziddiyatli musbatning hal qilinishi bilan yangi qonunlar, nazariyalar tushuncha va tamoyillar, ya'ni yangi bilim sistemasi kelib chiqadi. Demak, bilimlarimiz sistemasi aniq tarixiy bo'lishi bilan birga ma'lum chegaraga ham ega. Bu tamoyil ya'ni tarixiylik, ma'lum aniq tarixiy davrda sub'ekt tomonidan ob'ektning qanday darajada aks etganligini ifodalaydi. Bilim darajalarining empirik va nazariy darajasi o'zaro bog'liq. Nazariy sistemalar kuzatish,

eksperiment natijasida vujudga kelgan bilimlarni umumlashtirish asosida vujudga keladi. Bu, albatta, hamma nazariy bilim sistemasi bevosita empirik bilish natijasi, degan ma'noni bildirmaydi. Empirik bilim mavjud nazariy bilimlar asosida vujudga kelishi mumkin. Nisbiylik nazariyasi o'zining kelib chiqish jihatidan hech bir fizik yoki astronomik natijasidan emas, balki nisbiylik nazariyasi, Lobachevskiy va Riman geometriyasining sintezi sifatida vujudga kelgan. Nazariy bilim empirik bilim bilan bevosita yoki bilvosita bog'liqdir.

Ba'zida nazariy bilim empirik bilimdan o'zib ketishi mumkin. Masalan, nazariy fizika antizarradan eksperimental yo'l bilan topilishidan ilgari ularning mavjudligini keltirib chiqargan. Ba'zida, degan edi, fizik olimi S. I. Vavilov tajriba muayyan bilim sistemalarini to'g'ri yoki xatoligini tekshirish uchun ham o'tkaziladi. Ba'zida mana shunday tajriba yangi nazariyaning kelib chiqishiga kutilmaganda sabab bo'ladi. Masalan, radioaktivlik haqidagi ta'limot shu tariqa yuzaga kelgan. Demak, bilimlarning rivojlanishi ma'lum darajada asoslab berilgan nazariyalarga bog'liq ekan. Hozirgi zamon adabiyotshunoslik va jamiyatshunoslikning ko'p sohalarida empirik material to'plangan, ular fundamental nazariyalarga ehtiyoj sezmoqda. Fan – texnika taraqqiyotining muhim yo'nalishlarida rivojlanishni jadallashtirmoq barcha ilg'or sohalarni tez va keng ko'lamda o'zlashtirmoq, ishlab chiqaruvchi kuchlarni sifat jihatidan o'zgartirmoq demakdir.

Hozirgi vaqtda davlatimiz fan – texnika taraqqiyoti asosida ijtimoiy- iqtisodiy rivojlanishni jadallashtirishni tarixiy ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatib berayotir. Bu masalani hal qilishda sustkashlikka yo'l qo'yib bo'lmaydi. Masalan, respublikamiz chinni zavodi uchun keramika tashib kelinardi. Buni endi o'zimizni fanimiz rivoji asosida ishlab chiqarish vaqti keldi.

Fan va texnika jadal sur'atlar bilan rivojlantirishda mazkur bilimlarni umumlashtirish, sistemalashtirishni talab etadi. Bu esa yangi bilimlar uchun yo'l ochadi. Fan taraqqiyotida, ilmiy tadqiqotlarni tashkil etishda parallelizmga yo'l qo'yish mumkin emas. Ilmiy tadqiqot muammolari ularning yechimlari fan taraqqiyoti uchun samarali bo'lishi kerak. Davlatimizning fan sohasidagi siyosati, bilimning barcha tarmoqlarining jadal ravnaq toptirish uchun qulay shart – sharoitlar yaratishga, kadrlarni moddiy va ma'naviy resurslarini mo'ljallanilayotgan iqtisodiy va ijtimoiy maqsadlariga erishishni jamiyatning ma'naviy rivojlanishini jadallashtirish, mamlakatning ishonchli mudofa qudratini ta'minlashi lozim bo'lgan eng istiqbolli yo'nalishlari jamlashga qaratilgandir.

Bilish jarayonida olimning ijodiy faoliyati qanday qonunlarga amal qilishni ya'ni uning harakati ma'lum qonun shakliga egami yoki yo'qmi degan savol tug'iladi. Bu savolga javob berish uchun ilmiy bilishning konkret usullari bilan birga shakllari ham bor ekanligini ko'rib chiqamiz. Ilmiy shakllari: ilmiy muammo, fakt, nazariya, gipoteza qonun, g'oyadir.

Bilishning bu shakllari bir – biri bilan dialektik munosabatda bo'lib, biri - ikkinchisini to'ldiradi, bir bilim sistemasidan ikkinchi sistemaning kelib chiqishiga sabab bo'ladi.

Bilish jarayonining rivojlanishi jarayonida bu shakllarning har biri o'z mohiyatiga ko'ra ma'lum vazifani bajaradi. Biz ularning alohida – alohida olib o'rganish bilan ularning bilishdagi o'rni, mohiyati va vazifasini to'la tushunishimiz mumkin.

Inson o'z aql va idroki bilan amaliy faoliyati jarayonida voqelik hodisalari va ularning mohiyatini bilishga intiladi. Bilish jarayonida insonning ijodiy faoliyati ma'lum qonuniyatga bo'ysunadimi yoki yo'qmi degan savol qo'yiladi. Bu savolga javob berish bilishning shakli orqali amalga oshadi. Shakllardan biri bo'lgan dilillar kishilarning bilimidagi amaliy faoliyatining natijasi, voqelikning bilishning asosiy bosqichidir. Nazariyotchi uchun bilib olingan nazariya bilan yangi dilil orasida kelib chiqqan zidiyatdan boshqa qiziqarliroq narsa bo'lishi mumkin emas. Demak, izlanuvchi uchun muhim narsa, dilil bilan eski nazariy bilim orasidagi ziddiyatli bog'lanishni aniqlashdan iborat. Bu ziddiyatli munosabat esa izlanuvchi oldiga yangi hal qilinishi kerak bo'lgan vazifani qo'yadi. Bu ziddiyatli vazifa yangi masalani, ya'ni muammoni (ilmiy muammoning) kelib chiqishiga sabab bo'ladi. Bu muammo amaliy yoki nazariy muammo bo'lishi mumkin. Inson, ob'ektiv borliqning asosiy tomonlarini, ko'rinishlarini bilish jarayonida o'z bilimi bilan yangi dililar bilan boyitadi, chuqurlashtiradi. Bilimning chuqurlashishi jarayonida yig'ilgan aniq dilillar bir – biri bilan taqqoslanadi va mantiqan izchil sistemaga solinadi. Bunday sistemalar bilimning biror sohasiga (fizika, kimyo, geologiya, meditsina) umuman, jamiyatga yoki umuman borliqqa tegishli bo'lishi mumkin. Demak, nazariyalar konkret fan, ijtimoiy fan nazariyalariga ajratiladi. Har bir nazariya tarixiy taraqqiyot jarayonining ma'lum konkret davrida mavjud bo'lgan bilimlarni o'z doirasida sistemalashtiriladi. Lekin insoniyatning bilim doirasi kengayib chuqurlashib borgan sari eski nazariyalar yangi kashf etilgan qonunlar, topilgan yangi faktlarning xususiyatlarini tushuntirib bera olmaydi va nazariyaga o'z o'rnini bo'shatadi. Demak, eski nazariya dialektik tarzda yangisiga o'rin bo'shatadi.

Ba'zilar nazariyani qotib qolgan, o'zgarmas, abadiy deb da'vo qiladilar. Bu bilimning dialektik taraqqiyotiga zid qarashdir. Nazariya azaldan bor, borliq esa shu azaliy nazariyalarning namoyon bo'lishidir, deb da'vo qiladilar. Bu noto'g'ridir.

Biz nazariya haqida gapirar ekanmiz, gipoteza haqida ham tushuncha beramiz. Chunki nazariyaning boshlang'ich shakli gipotezadir. Amaliyotda, amaliy tekshirish jarayonida gipotezaning to'g'ri haqiqat ekanligi isbotlansa, yangi nazariya yuzaga kelishi mumkin. Hali ilmiy asosda tasdiqlanmagan faraz – gipotezadir. Faraz oddiy – kuzatish yo'li bilan isbot qilinmaydi. Gipoteza hodisalarni izohlab berganligi uchun to'g'ri deb, hisoblanadi. Lekin u ilmiy xarakterdagi nazariyadan farqlanadi. Gipoteza uzoq izlanish, tajriba, eksperiment o'tkazish natijasida yuzaga keladi. Fanda gipotezaning roli katta. U ob'ektiv qonunlarni topishga qaratilgan, fikrga ma'lum yo'nalish beradi. Har qanday ilmiy nazariya avvalo gipoteza shaklida vujudga kelib, so'ng bir necha bor isbotlanishi jarayonida nazariyaga aylanishi mumkin. A. I. Oparinning yerda hayotning paydo bo'lishi to'g'risidagi gipotezasini hozirgi fan taraqqiyoti asoslamogda. Gipoteza –ilmiy turtki vazifasini bajaradi, desak ham bo'ladi. Ilmiy tadqiqot jarayonida yangi gipotezalar vujudga keladi va haqiqatni

aniqlash, ilmiy tadqiqotni yanada kengaytirish uchun katta imkoniyat ochib beradi. Masalan, hozir quyosh sistemasidagi sayyoralarning hayotning mavjudligi kabi gipotezalar borki, ular isbotlanib ilmiy nazariyaga aylanishi mumkin. Nazariya o'z o'rnida yangi ilmiy tadqiqotlarga yo'l ko'rsatadi, ularning yo'nalishini aniqlashga yordam beradi. Bu tadqiqotlar esa o'z navbatida yangi nazariya va qonuniyatlarning shakllanishiga olib keladi.

Demak, bilishning rivojlanishida, uning shakllarini ahamiyati kattadir. Ilmiy bilishda shakllarning metodologik ahamiyatini ko'pgina faylasuflar asarlarida ko'rsatib, ularning bilish rivojlanishidagi roli, o'zaro aloqadorligi dialektik munosabatini ilmiy asoslab berganlar.

REFERENCES:

[1] Salimov, B.L. (2023). Negative consequences of science and technology development. International Conference Law, Economics and Tourism sciences in the modern world. 5(1), p. 5-10.

[2] Salimov. B.L., Abdimurodov, N.Sh., Savriddinov, S.S. (2023). The Development of Automotive and Road Engineering Industries in a Deterministic Relationship. (2023). WEB OF SYNERGY: International Interdisciplinary Research Journal. 2(2), Page 338-341.

[3] Salimov, B.L., Abdullaev, U.K., Makhkamov, M.R. (2023). The Development of the Automotive Industry and Road Construction are Interdependent. International Journal of Trend in Scientific Research and Development (IJTSRD). 1(2), Page 330-332.

[4] Salimov, B.L., Allamurodov, K.B., Toshkhojaev, K.K. (2023). Prospects of Development of Communication and Transport System in Uzbekistan. WEB OF SYNERGY: International Interdisciplinary Research Journal. 2(2), Page 342-346.